Gerard Heerebout

Raven in Zeeland

In dit Woud en elders vindt men raven, groote verslindende Vogelen,
glimmend zwart, van boven naar 't violet en van onder
naar 't groene trekkende, en dus van eene droevige pluimaadie,
met nog droeviger krassende stem, onaanzienlyk van voorkomen,
wreed van uitzicht en stinkende.

J.F. Martinet, *Katechismus der Natuur* (1778)

In het Zeeuws Museum is een collectie opgezette vogels van het Zeeuws Genootschap aanwezig. Opgezette vogels zijn altijd heel kwetsbare objecten in musea omdat ze makkelijk door allerlei schadelijke insecten aangetast worden. Alleen met maximale hygiëne en voortdurende aandacht kan schade voorkomen worden. Helaas zijn de afgelopen eeuwen de opgezette vogels niet altijd behouden kunnen blijven en zijn oudere, aangetaste exemplaren vaak vervangen door nieuwe exemplaren van dezelfde soort. Dat gebeurde ook met een eerdere raaf. Toch heeft het Genootschap nog steeds een fraaie raaf en een aantal raveneieren in de collectie, als bewijs van het feit dat deze soort vroeger in Zeeland voorkwam en ook broedde. In de vogelkundige literatuur wordt ervan uitgegaan dat de raaf als broedvogel aan het eind van de negentiende eeuw uit Zeeland verdwenen is. Bij nader onderzoek blijkt dat niet waar te zijn; er zijn nog latere broedgevallen uit Zeeland bekend, zoals hieronder aangetoond wordt.

De raaf die in 1863 aan het Genootschap werd geschonken. Zeeuws Museum, Zeeuws Genootschap, G 185k1.

Vroege raven

De eerste die melding maakte van broedende raven in Zeeland was Adriaen Valerius (ca. 1570-1625). Hij woonde vanaf het begin van de zeventiende eeuw in Veere en maakte in alle vroegte een wandeling buiten de stad. Hij prees de morgenstond in een gedicht met als titel (naar een vers uit de Statenvertaling): "Wie den dach acht, die achten den Heere: ende wie den dach niet en acht, die en achten den Heere niet." Dus, op tijd opstaan! Valerius deed dat, en hij beschreef allerlei soorten vogels die hij op zijn ochtendwandeling tegenkwam. Hij zag en hoorde raven en deelde mee dat die dieren elk jaar op de toren van Zanddijk broedden: "De Ravens daar omtrent die riepen craack, craack, craack,/ Want iarelicx sy

Bovenop de toren van Zanddijk broedden ooit raven. Tekening uit 1812. Zeeuws Archief, Zeeuws Genootschap, ZI, II 1117.

broen te Sandijck op den thoren." Het gedicht werd gepubliceerd in de dichtbundel *De Zeeuse Nachtegael ende des selfs dryerley gesang* (1623), in het derde deeltje (pag. 58).

De toren van Zanddijk was toen al een ruïne, overgebleven van de verwoesting van kerk en toren door de watergeuzen na 1572. Deze vermelding door Valerius is tevens het oudst gedocumenteerde broedgeval van raven in Nederland, en ook bijzonder omdat er op een gebouw en niet in een boom gebroed wordt. Oude hoge bomen zijn meestal de favoriete nestplaats.

Uit de achttiende eeuw zijn mij geen vermeldingen van raven bekend. Wel uit de negentiende eeuw. In 1811 worden raven genoemd door Alban, onderprefect te Zierikzee; hij vermeldt dat er *"un quantité de corbeaux"* broedt (Beekman, 2006). Meer details zijn er niet. Oude hoge bomen zullen er in Zierikzee en omstreken niet veel geweest zijn. Zouden ze op de Dikke Toren gebroed hebben? In de negentiende eeuw worden nog meer raven uit Zeeland vermeld. Zo krijgt het Zeeuws Genootschap in 1817 een opgezette raaf in een kastje van B. Dobbelaar de Wind; deze ging verloren. In 1863 krijgt het Genootschap weer een raaf (Polman Kruseman, 1864). Deze raaf komen we tegen bij De Marrée (1869) in zijn naamlijst van vogels in de collectie van het Zeeuws Genootschap. En deze raaf is nog steeds in de collectie van het Genootschap aanwezig.

Een ravenei uit Walcheren.

De laatste raven

In het *Jachtboek* van Slot Haamstede staat ook een raaf vermeld, geschoten in 1886 (Beekman, 1993). Raven zijn standvogels en hebben een eigen territorium en het is dus zeer wel mogelijk dat het dier daar toen ook broedde.

De Man (1870) geeft aan dat er bij Domburg raven gezien worden. En ook geschoten, zo leren we uit een "oud lied" *Lof van Oostkapelle*; het zal uit de negentiende eeuw stammen. Het staat achter in het boek van Kesteloo, *Oostkapelle in woord en beeld* (alleen in de eerste druk, 1909). Er waren ooit twaalf coupletten, maar Kesteloo kon er nog maar elf van optekenen. Het tiende couplet luidt:

> Wij hebben ook een schutterij,
> Liefhebbers van het schieten.
> Hier schiet men vogels allerlei,
> Dat zonder te verdrieten.
> Hier schiet men ook zo lustig, braaf,
> En ook daarbij zo menig raaf,
> Op Oostkapel', die schone.
> Het spant van al die kroone.

Ondanks alle vervolging hield de raaf het dus nog lang vol. In de collectie van het Zeeuws Genootschap bevindt zich een drietal eieren van de raaf, afkomstig van "Walcheren", geschonken door ene Rooze, en ten geschenke ontvangen in 1882. Uit dezelfde tijd stamt de schenking door Th.F. Martin te Hulst van een (deel van een) ravennest (Heerebout, 1982).

Verder zijn er nog twee niet-gedocumenteerde raven bekend, die waarschijnlijk uit Zeeland afkomstig zijn (met dank aan de heer R.J. Vlek). Deze bevinden zich in de vogelcollectie van de voormalige Landbouw-Winterschool, later Rijks Middelbare Agrarische School te Goes, nu onderdeel van het Edudelta College, en ze zijn vermoedelijk verworven tussen 1905 en 1916.

Onlangs kreeg ik door vriendelijke bemiddeling van de heer F. Beekman een exemplaar van de *Avifauna van Walcheren* (Smulders, 1969). Erin zat een gevouwen typoscript (5 pagina's), waar met potlood op geschreven staat: "Opgemaakt eind 1943". Het heet *Vogels, waargenomen op de buitenplaats "Ter Hooge"*. Hoewel het in de ik-vorm geschreven is, is er geen auteur aangegeven. De lijst is ongetwijfeld opgemaakt door de toen vijftienjarige gymnasiast A.H.J. baron Van Lynden (1928-2014) die toen op Ter Hooge woonde. Hij publiceerde toen ook al kleine artikelen in het blaadje *Luctor et Emergo* van de Middelburgse afdeling van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie en hij werd later een bekend ornitholoog (Voous, 1995).

In de getypte lijst met vogels worden gegevens vermeld van 109 vogelsoorten. Bij de raaf staat: "Volgens verschillende personen ongeveer 30 jaar geleden nog broedvogel ("Eenzaamheid")!!!!! Bij de oude tuinbaas kweekte men de jongen in een kooi op." De oude tuinbaas was L. de Priester.

Met "Eenzaamheid" werd de afgelegen boerderij De Eenzame bedoeld (Westhovenseweg 2, Oostkapelle), vlak bij de Manteling. Daar zouden dus omstreeks 1913 nog raven gebroed hebben. Kennelijk werden in het wild (daar?) gevangen jongen op Ter Hooge opgekweekt. Dat moet vaker gebeurd zijn, want in de krant *Nieuws van den Dag* van 12 september 1895 staat vermeld dat de dierentuin Artis een levende raaf kreeg, aangebo-

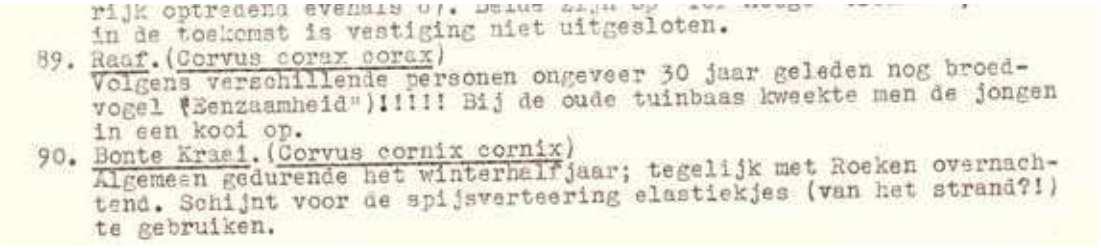

rijk optredend evenals 0/. Beide zijn op [illegible]
in de toekomst is vestiging niet uitgesloten.
89. Raaf.(Corvus corax corax)
Volgens verschillende personen ongeveer 30 jaar geleden nog broedvogel ("Eenzaamheid")!!!!! Bij de oude tuinbaas kweekte men de jongen in een kooi op.
90. Bonte Kraai.(Corvus cornix cornix)
Algemeen gedurende het winterhalfjaar; tegelijk met Roeken overnachtend. Schijnt voor de spijsverteering elastiekjes (van het strand?!) te gebruiken.

Deel van *Vogels, waargenomen op de buitenplaats "Ter Hooge"*.

den door L. de Priester, tuinbaas op de buitenplaats Ter Hooge tussen Middelburg en Koudekerke. Dat moet wel haast zo'n opgekweekt jong geweest zijn. De oude boerderij De Eenzame en omgeving zijn recent volledig op de schop gegaan. Er komt iets anders, maar er is nu vooral leegte.

Nieuwe raven voor Zeeland?

In Nederland wordt momenteel een redelijk succesvol herintroductieprogramma uitgevoerd. In het midden en het oosten van ons land broeden weer raven. Ze worden ook wel op andere plaatsen weer waargenomen. Niet zozeer in Zeeland. Op www.waarneming.nl, geraadpleegd op 15 maart 2015, wordt maar één waarneming uit de laatste vijftien jaar vermeld, uit december 2013: boven de Oosterscheldekering, vliegend in zuidelijke richting. Zou hij als verkenner op weg geweest kunnen zijn naar de boerderij De Eenzame, bij de Manteling, om te zien of daar weer gebroed zou kunnen worden? Hij moet dan onverrichter zake zijn teruggekeerd.

Bronnen

- Anon. (A.H.J. baron Van Lynden?), *Vogels, waargenomen op de buitenplaats "Ter Hooge"*, 1943 [typoscript].
- F. Beekman, 'Jachtboek voor Haamstede', in: *Sterna* 38 (1), 1993, pp. 1-3.
- F. Beekman, 'Natuurlijke historie van Schouwen-Duiveland in 1811', in: *Sterna* 39 (2/3), 1994, pp. 44-45.
- F. Beekman, 'J.P. Alban, "Statistique de Zierikzée (en Zélande). Partie historique", in: *Zeeuws Landschap* 22 (1), 2006, pp. 12-13.
- J.H. Gelderloos, 'De Raaf', in: *De Levende Natuur* 34 (12), 1920, pp. 411-412.
- G.R. Heerebout, "De verzameling eieren van het genootschap', in: *Archief, mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 1982, pp. 53-66.
- H.M. Kesteloo, *Oostkapelle in woord en beeld*, J.C. & W. Altorffer, Middelburg 1909.
- B.J. Smulders, 'Avifauna van Walcheren', in: *Wet. Meded. KNNV*, nr. 82, 1969.
- J.C. de Man, *Bijdragen tot de Geneeskundige plaatsbeschrijving van Nederland. Eerste stuk: Natuurkundige plaatsbeschrijving van Zeeland.* Fauna, vogels: pp. 88-90. Departement van Binnenlandse Zaken, 's-Gravenhage 1870.
- L.J. de Marrée, *Naamlijst van de vogels uitmakende de verzameling van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, J.C. & W. Altorffer, Middelburg 1869.
- K. Voous, *In de ban van vogels*, Scheffers, Utrecht 1995.

Freddy van Nieulande

Het buffet van Baster

Een van de bijzondere voorwerpen van het Genootschap is het met veel aandacht en zorg door de Zierikzeese geneesheer Job Baster vervaardigde schelpenbuffet, vroeger schelpenkabinet genoemd. Ook elders in het land waren 'schelpenconstructies' aanwezig. Schelpen werden niet alleen bijeengebracht om als decoratiemateriaal te dienen, veel belangrijker was het gewoon uit genoegen verzamelen van schelpen vanwege de mooie vormen, de prachtige kleuren of uit wetenschappelijke belangstelling. De schelpen werden in schelpenkabinetten met laden opgeborgen en fraaie stukken werden achter glas bewaard.

Het verzamelen van schelpen kent een oude historie die in de Nederlanden vroeger vooral door de rijkeren werd beoefend. Dat is tegenwoordig natuurlijk anders.

Het schelpenbuffet van Baster. Stadhuismuseum Zierikzee, Zeeuws Genootschap, G 2132.

Beter bekend dan het buffet van Baster zijn de met exotische schelpen beklede galerijen en grotten en andere decoratieve bouwsels, zoals de Bedriegertjes in het park van kasteel Rosendael te Rozendaal, bij Arnhem. Dit park werd rond 1732 onder architectuur van Daniel Marot aangelegd. Het paleis Het Loo heeft een schelpengrot en ook in Wassenaar (De Wiltzangk) is zo'n grot aanwezig. De buitenplaats Nienoord te Leek (Groningen) heeft een kamer waarvan de wanden in het begin van de achttiende eeuw met schelpen bekleed zijn. De toegangspoort tot het Gravenhof te Zutphen is ook in het begin van de achttiende eeuw met schelpen bekleed. Het verzamelen (in de praktijk het aankopen) van zo'n grote hoeveelheid exotische schelpen was een kostbare zaak en het bouwen van schelpengrotten en het aanleggen van schelpenkabinetten was dus vooral een statussymbool.

De geschiedenis van het schelpenbuffet

Job Baster werd in 1711 in Zierikzee geboren. Hij studeerde medicijnen in Leiden en begon in 1732 zijn praktijk in Zierikzee. Hij overleed ook daar in 1775. Baster bezat een uitgebreide verzameling naturalia, deed zelfstandig natuurwetenschappelijk onderzoek en correspondeerde met diverse Nederlandse en buitenlandse geleerden. Een uitgebreide biografie is geschreven door Van Benthem Jutting en Van Hoorn (1967).

In 1768 werd Baster benoemd tot lid van het Zeeuwsch Genootschap. In 1773 schreef hij aan J.W. te Water, de secretaris van het Genootschap, dat hij zijn schelpenbuffet aan het Genootschap wil nalaten: “ben al zedert eenige tijd te rade geworden, om voor het zelve [het Genootschap] mijn Bouffet, van Hoorens en Schulpen gemaakt (’t welk meene dat UEew in mijne grooste zijkamer wel gezien heeft) met alle rarijteiten, die daar op staan te legateren.”

Na zijn overlijden ontvangt het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen het buffet. De lijst van schenkingen vermeldt in maart 1775: “Buffet gemaakt van hoorns schulpen en zeegewasschen met alle de beeldekens, vogelkens, perle d’amour fles etc. die op hetzelve bevonden worden.”

Later, als het Genootschap het eigen beheer van de collecties beëindigt, komt het in bruikleen bij het Zeeuws Museum in Middelburg. Nog weer later, in 2012, is het weer terug in Zierikzee, de geboorteplaats van Baster, waar het nu te zien is in het Stadhuismuseum aan de Meelstraat.

Het schelpenbuffet is in aard en vorm uniek, er is geen enkel vergelijkbaar object bekend. Mede vanwege het feit dat het altijd binnenshuis heeft gestaan, is het ook na verloop van enkele eeuwen nog in redelijke staat. Het schelpenbuffet van Job Baster is door de aard van de gebruikte schelpen veel verfijnder dan de hierboven genoemde schelpengrotten en -constructies. Er zijn voornamelijk kleine schelpen gebruikt; de grootste die gebruikt werden zijn *Cypraeacassis rufa* en *Chicoreus ramosus* (tropische slakkensoorten zonder Nederlandse naam); gemiddeld zo’n 12 centimeter groot. De kleinste schelpjes zijn *Palmadusta asellus*, een tropische slakkensoort die in het Nederlands “ezeltje” heet, ongeveer een centimeter groot.

Baster moet een groot aantal mensen gekend hebben die deze schelpen uit alle uithoeken van de wereld bij hem brachten. Mogelijk kende hij opvarenden van de schepen van de Oost- en West-Indische compagnieën die wellicht tegen betaling aan zijn schelpenvraag konden voldoen. Ook in die tijd was er al een behoorlijke handel in schelpen en mogelijk heeft Baster ook gewoon schelpen gekocht. Opvallend is dat, hoewel er zeer veel kaurischelpen zijn gebruikt, er in het buffet opvallend weinig *Monetaria moneta* (geldkauri’s of slavengeld) aanwezig zijn. Ze waren ruim beschikbaar, maar kennelijk werd daar toch te veel geld voor gevraagd.

Er is maar weinig bekend over de wijze waarop Job Baster dit uitzonderlijk zeldzame werk gemaakt heeft. Het buffet (hoogte 318 cm, breedte 232 cm, diepte 21 cm) is samengesteld uit schelpen, tropische hoorntjes, koraal en, heel bijzonder, gehoorbeentjes (otolieten) van vissen.

Het buffet bestaat uit een houten frame met daarop een laag van klei, stopverf en gips, waar de schelpen en andere exotische attributen op aangebracht zijn. Er werden voornamelijk kleine soorten schelpen gebruikt, die bijna altijd met de holle kant naar achteren werden geplaatst, kennelijk omdat ze daardoor beter in de ondergrond bleven vastzitten. Hoe het buffet is opgebouwd, staand of liggend, is onbekend. Voor een betere hanteerbaarheid bestaat het buffet wel uit een onderkast en een boventableau.

Enkele elementen uit het buffet

Het buffet wordt bekroond met de kop van een sater. Mogelijk stelt het Neptunus voor. De sater vertoont veel gelijkenis met de sater van Albertus Seba (1655-1736). Of Baster de collectie of de platen van Seba ooit onder ogen heeft gehad is onbekend. Wel is bekend dat hij correspondeerde met Carolus Linnaeus en dat die wel het schelpenkabinet van Seba gezien heeft. Onder de sater is een bloemenkrans aanwezig. Deze is opgebouwd uit parelmoeren schelpfragmenten, cilindervormige kralen en mooie kleurige facetgeslepen stenen, waarvan de echtheid nog eens onderzocht zou moeten worden. Het middelste bloemetje met de kraaltjes lijkt wel op de passiebloem.

Juist boven het midden is een vaas aanwezig, opgebouwd uit parelmoer van schelpen, waaron-

Een van de grootste schelpen (*Cypraeacassis rufa*).

Ezeltje (met stopverfresten).

Gedemonteerd stuk van de bovenkant.

der de nautilus. Midden op het onderstel is een prachtig ingelegde tazza of schaal geplaatst.

Op de onderkast zijn twee familiewapens aangebracht: het wapen van Job Baster links en dat van zijn tweede vrouw Jacoba Vink rechts. Het wapen van Job Baster heeft een springende hazewind, geheel opgebouwd uit otolieten. Het oog van de hond is gemaakt van een asgrauwe tolhoorn (*Gibbula cineraria*), het mondje van een stukje bloedkoraal, de halsband van stompe alikruiken (*Littorina obtusata*).

Het wapen van Basters tweede vrouw, Jacoba Vink, is een stijgende leeuw, opgebouwd uit bloedkoraal; het oog van de leeuw is een fragmentje van een Zeeuwse mossel. Opvallend is dat de stijgende leeuw in het wapen van Jacoba Vink erg veel weg heeft van de leeuw in het Zeeuwse wapen zoals dat in die tijd gebruikt werd.

Het raadsel van de otolieten

Niet alleen het wapen van Job Baster is opgebouwd uit otolieten, hele vlakken en veel versieringen van het buffet zijn opgebouwd uit otolieten. Zo is een groot aantal velden ingelegd met kaurischelpen (*Lyncina lynx*) en omrand met lijsten van otolieten. Het betreft otolieten van kabeljauwen. Deze zitten aan de achterzijde van de schedel bij vissen. Hoe groter de vis, des te groter de otolieten. De gebruikte otolieten zijn duidelijk afkomstig van behoorlijk grote kabeljauwen. Hoe kwam Baster aan zoveel otolieten? Er is helaas niets aan gegevens over de herkomst van dit materiaal of het gebruik ervan bekend. We weten wel dat Zierikzee in de tijd dat Baster er woonde een rijke handelsstad was en dat er vissersschepen uitgereed werden naar noordelijke wateren. Een belangrijke bron van inkomsten was de kabeljauwvisserij rondom IJsland. Gelet op de afstand zal de vis wel als zoutevis aangevoerd zijn. Of de koppen (met de otolieten) ook onder het zout aangevoerd zijn is onbekend. Als dit niet het geval was, moeten de otolieten afkomstig zijn uit de koppen van vers aangevoerde kabeljauw, in de kustwateren gevangen.

De koppen werden, net zoals de hom en het kuit, gegeten door het arme deel van de bevolking. Vooral vissenkoppen vonden gretig aftrek, je kon er nog wat vlees, de kelen en wangetjes (voorloper van de kibbeling) van afsnijden en bakken. De rest kon gebruikt worden om er een smakelijke vissoep van te bereiden. Na het uitkoken van de koppen bleven er nogal wat schedelfragmenten over. Mogelijk heeft iemand daar weleens in zitten peuteren en de mooi gevormde gehoorbeentjes aangetroffen en die vanwege hun aparte vorm bewaard. Misschien heeft Baster ze ook wel zelf eens ontdekt, wat ertoe geleid kan hebben dat hij deze mooie juweeltjes is gaan verzamelen. Het is in elk geval niet erg waarschijnlijk dat hij zelf zoveel kabeljauw gegeten heeft dat hij voldoende otolieten had voor zijn buffet. Zouden inwoners van Zierikzee (zijn patiënten?) mee verzameld hebben? We weten er niets van.

Een en al kleur

Het buffet moet vroeger een overweldigende kleurrijke indruk gemaakt hebben. Helaas zijn de schelpen nu erg verbleekt. Veel gebruikte soorten zijn gedetermineerd en aan de hand van recente vondsten van deze soorten zijn de kleuren dus bekend. Met de huidige computertechnieken kun je ook een soort virtuele 'restauratie' toepassen door de schelpen in het buffet weer de oorspronkelijke kleuren te geven en daarmee de kleuren van het buffet van weleer een beetje terug te halen. Overigens is het buffet ook in werkelijkheid gerestaureerd. Tijdens een restauratie van de onderkast in de vorige eeuw, werden in plaats van de originele Mediterrane lakvenusschelpen (*Callista chione*) diverse soorten van de Zeeuwse stranden gebruikt, zoals de grote strandschelpen, pleistocene strandschelpen en strandgapers.

Het buffet had dus, zoals hierboven vermeld, bij de schenking "beeldekens, vogelkens, perle d'amour fles". De "beeldekens" en de fles van "perle d'amour" (een rare verbastering van parelmoer) zijn hierboven al besproken. De "vogelkens" zijn ongetwijfeld de twee vogeltjes, uit

Saterkop.

Deel van bloemenkrans.

Wapens van Job Baster en Jacoba Vink.

Otolieten (gehoorsteentjes) van een kabeljauw.

Veld, opgevuld met otolieten.

Zo kleurig was het kabinet eerst.

schelpen en koraal opgebouwd, die nu apart bewaard worden, maar natuurlijk ook met het buffet aan het museum in Zierikzee in bruikleen hadden moeten worden gegeven. Dat hadden ze hun plaats weer kunnen innemen op de plateaus van het buffet. In het buffet en ook in de vogeltjes zijn veel stukjes rood pijpkoraal verwerkt. Het Genootschap bezit een fraai stuk rood pijpkoraal, in 1774 geschonken. Dit is zonder twijfel ook een schenking van Baster. Van zijn schelpenverzameling, waaruit hij zo rijk kon putten voor dit buffet, ontbreekt na de verkoping van de boedel (met 43 doosjes met schelpen en steentjes op 8 maart 1776 bij Luchtmans in Leiden) elk spoor.

Ten slotte

Deze tekst is een bewerking van een presentatie, gehouden op 2 april 2015 te Zierikzee. Deze is op de website van het Genootschap geplaatst, waar ook een volledige soortenlijst van alle gebruikte schelpen te vinden is.

Bron

- W.S.S. van Benthem Jutting, C. M. van Hoorn, 'Oude en nieuwe gegevens over leven en arbeid van Dr. Job Baster (1711-1775)', in: *Archief, vroegere en latere mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland*, pp. 29-70, Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Middelburg 1967.